

PIOTR ANDRUSIECZKO
Poznań

PROBLEMY NARODOWOŚCIOWE NA UKRAINIE PO ROZPADZIE ZSRR

Rejon Europy Środkowo-Wschodniej charakteryzuje się skomplikowanym układem pod względem narodowościowym. Ponadto mające miejsce w ostatnim dziesięcioleciu procesy rozpadu państw wielonarodowościowych i powstanie nowych przebiegały różnie; w Jugosławii, doszło do krwawej wojny; rozdzielenie Czech i Słowacji nastąpiło w sposób pokojowy. W miarę spokojnie (zważywszy na skalę tego zjawiska i porównując z Jugosławią) przebiegał rozpad ZSRR i wyodrębnianie nowych organizmów państwowych, chociaż jeszcze pod koniec *ancien régime* doszło do konfliktu w Górnym Karabachu. Jednakże były ZSRR jest nadal terenem, gdzie potencjalne możliwości wybuchu konfliktów o podłożu etnicznym, czy zaostrzenie istniejących sporów są duże.

Tabela 1

Skład etniczny Ukrainy (wg spisu z roku 1989)

Narodowość	Liczba ludności w tys.	Udział procentowy
Ogółem	51 452	100
Ukraińcy	37 410	72,7
Rosjanie	11 356	22,1
Żydzi	486	0,9
Białorusini	440	0,9
Moldawianie	325	0,6
Bułgarzy	234	0,5
Polacy	219	0,4
Węgrzy	163	0,3
Rumuni	134	0,3
Grecy	99	0,2
Tatarzy	86	0,2
Gagauzi	32	0,1
Inni	486	0,8

Źródło: S. Scheda, *Ukraiński naród czy naród Ukrainy*. „Analityczna dopowid' nr 4/1994, Kyjiv, s. 27.

Współczesną Ukrainę zamieszkuje obecnie ok. 52 milionowe społeczeństwo, w którym to według ostatniego spisu z 1989 r. reprezentowanych jest ponad 120 grup etnicznych. Przedstawiciele mniejszości stanowią ponad 27% całej populacji, czyli ponad 14 milionów mieszkańców Ukrainy ma różne etniczne korzenie. Oprócz Ukraińców, największymi etnicznymi grupami są Rosjanie, Żydzi, Białorusini, Mołdawianie, Bułgarzy, Polacy, Węgrzy.

Najliczniejsi po Ukraińcach są Rosjanie, rozprzestrzenieni na terenie całego kraju. Największe ich skupiska występują na wschodzie i południu kraju. W regionie ługańskim stanowią – 45% ogółu ludności, donieckim – 44%, charkowskim i odeskim – 33%. Stosunkowo wielu Rosjan żyje również w rejonie Zaporozża i Kijowa. Żydzi mieszkają głównie w dużych miastach na południu i w centralnej Ukrainie, natomiast Białorusini przede wszystkim w dużych miastach przemysłowych, jak Donieck, Ługańsk i inne. Stosunkowo niewielu zamieszkuje ukraińską część Polesia. Mołdawianie przebywają licznie na terenie dawnej guberni besarabskiej, a także w obwodach kirowogradzkim i mikołajewskim. Bułgarzy zamieszkują zwarcie zachodnią część obwodu odeskiego. Polacy w większości mieszkają w rejonach: winnickim, chmielnickim, żytomierskim oraz w Kijowie, Lwowie i innych miastach. Węgrzy są skupieni na obszarze przygranicznym na Zakarpaciu. Również Rumuni zasiedlają terytorium Zakarpacia, a przede wszystkim ukraińską część Bukowiny. Pozostałe mniejszości zamieszkują w różnych rejonach Ukrainy.

W ostatnich dziesięcioleciach zmiany struktury etnicznej na Ukrainie charakteryzowały się między innymi zmniejszaniem liczby ludności narodowości ukraińskiej na rzecz wzrostu liczby Rosjan i przedstawicieli innych

Tabela 2

Zmiany w strukturze etnicznej na Ukrainie w latach 1959-1989

Narodowość	Spis z 1959	Spis z 1989	Przyrost w latach 1959-1989
Ukraińcy	32 158 493	37 419 053	5 260 560
Rosjanie	7 090 813	11 355 582	4 264 769
Inni, włączając:	2 619 740	2 677 399	59 659
Żydów	840 311	486 326	-353 985
Polaków	363 297	219 179	-144 118
Białorusinów	290 890	440 045	149 155
Mołdawian	241 650	324 525	82 875
Bułgarów	219 409	233 800	14 391
Węgrów	149 229	163 111	13 882
Rumunów	100 863	134 825	33 962
Greków	104 359	98 594	-5 765

Źródło: I. Minhazutdinow, S. Tołstow, *Monitorning miżetnicznoj situacii, w Ukraini ta ocnka wplywu derżawnoj polityki „Analityczna dopowid”* nr 2/1994, Kyjw, s. 24.

mniejszości. Zgodnie ze spisami powszechnymi, udział Ukraińców w ogólnej liczbie ludności spadł z 76,8% w 1959 do 72,7% w 1989 r., jednocześnie udział Rosjan w tym okresie wzrósł z 16,9% do 22,1%.

Tabela 2 pokazuje dynamikę przemian w strukturze etnicznej w latach 1959-1989. Ponieważ analizowane procesy wciąż wykazują dużą dynamikę (wiąże się to z procesami migracji, jakie mają miejsce po rozpadzie ZSRR), można założyć, że aktualnie sytuacja uległa dalszej zmianie.

Jeszcze pod koniec trwania ZSRR (listopad 1989) Rada Najwyższa przyjęła deklarację i uchwały dotyczące rehabilitacji narodów represjonowanych i deportowanych przymusowo m.in. z terenu Ukrainy. Akty te stały się podstawą do powrotu wysiedlonych społeczności, odbudowy ich życia społeczno-kulturalnego na zamieszkałych niegdyś terenach oraz zwrotu dóbr kultury należących do nich przed wysiedleniem. Władze ZSRR zgodziły się na powrót na Krym w ciągu 10 lat ok. 500 tys. Tatarów. Przyjmuje się, że w 1997 r. było ich już ok. 280 tys. Dane Ministerstwa Statystyki Ukrainy wskazują, iż w czasie najbliższych lat 97,5% wszystkich Tatarów Krymskich (ok. 200-230 tys.), zamieszkujących w Uzbekistanie, Kazachstanie, Tadżykistanie i Kirgizji ma zamiar imigrować na Krym, tak samo jak 5-7 tys. rodzin Tatarów Krymskich z rejonu Krasnodaru w Rosji (razem ponad 21 tys.)¹. Oznacza to, iż w ciągu najbliższych lat liczba Tatarów Krymskich na Ukrainie wzrośnie.

Przewidywano również repatriację Niemców z głębi dawnego ZSRR (ok. 250 tys.) głównie do obwodu chersońskiego, odeskiego, zaporoskiego i nikolajewskiego². Ilu Niemców przybyło i zostało na terenie Ukrainy, dokładnie nie wiadomo. Przyjmuje się, że na Krym do początku 1997 r. przybyło łącznie 12 tys. Niemców, Ormian, Greków i Bułgarów. Ponadto w latach 1991-1994 przyjechało na Ukrainę około 2 tys. Niemców (nie licząc przybyłych na Krym). Szacuje się, że wróci jeszcze z terenów byłego ZSRR kilka tysięcy Greków i Niemców. Zasadniczy problem przy repatriacji Niemców stanowi niemożność zapewnienia im w miejscach osiedlenia odpowiednich warunków bytowych, przede wszystkim miejsc pracy. Koszty osiedlenia miały być poniesione przez stronę niemiecką i fundusze na ten cel wciąż oczekują na uruchomienie. Ciekawy przykład stanowi przybyła w latach 1989-1990 grupa Turków Meschatyńskich, którzy nie są związani historycznie z terenem Ukrainy (należą jednak do narodów represjonowanych w czasach ZSRR). Szacuje się, że osiedliło się ich od 5 do 10 tys.³ Niektórzy twierdzą również, że liczba Polaków jest dwukrotnie większa niż ta, którą wykazuje spis 1989 r. Co prawda

¹ W. Jewtuch, *National minorities in Ukraine: Status, rights, prospects* (maszynopis), s. 3.

² S. Helnarski (red.), *Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej*. Toruń 1994, ss. 293-294.

³ M. Szulga (red.), *Ukraina: problemy zwojennych migracji*. „Analityczna dopowied” nr 9/1997 Kyjiw, s. 6.

najbliższy spis powszechny planowany jest na 1999 r., jednak nie jest pewne czy będzie on zawierał pytanie o przynależność etniczną.

Dużą rolę w kształtowaniu liczebności poszczególnych narodowości odgrywa liczba urodzeń, która jest bardzo wysoka wśród Tatarów Krymskich i przedstawicieli innych mniejszości przybyłych z azjatyckich republik byłego Związku Radzieckiego, a mniejsza wśród pozostałych.

Wszystkie mniejszości mają podobną strukturę i wiele cech wspólnych. Główne różnice dotyczą przede wszystkim wieku członków poszczególnych mniejszości: znaczna liczba osób powyżej 60-tego roku życia jest charakterystyczna dla Moldawian – 15%, Rosjan – 15,4%, Białorusinów – 18,3%, Polaków – 31% i Żydów – 35,5%, natomiast dzieci poniżej pierwszego roku życia jest mniej wśród Żydów (0,5%), Polaków (1,5%) i Rosjan. Po trzecie, wśród reprezentantów wszystkich wspomnianych mniejszości (oprócz Żydów), przeważająca większość to ludzie pomiędzy 15 a 44 rokiem życia (35% Polaków i 46% Moldawian)⁴.

Przedstawione wyżej dane sugerują, iż duża liczba starych ludzi oraz niska stopa urodzeń nie stwarzają dogodnych warunków dla etnicznego odrodzenia mniejszości narodowych. Jeśli natomiast liczba ludności pomiędzy 15 a 44 rokiem życia jest duża, to wzrasta prawdopodobieństwo asymilacji.

Proces asymilacji jest również związany z językową asymilacją (rusyfikacją) w byłym Związku Radzieckim. W ZSRR prowadzono eksperyment tworzenia nowego „narodu radzieckiego”. U podstaw „złania narodowości” leżały planowe przesiedlenia całych grup etnicznych. Zarówno naród ukraiński, jak i mniejszości narodowe zamieszkujące Ukrainę, w czasach ZSRR, były poddawane odgórnie sterowanym, silnym procesom rusyfikacji. Oficjalnie mówiło się w odniesieniu do stosunków narodowościowych, że miały ją charakteryzować: *razcwiet* – rozkwit albo rozwój narodowości; *sblizenije* – zbliżenie narodów, budowa ogólnozwiązkowej jedności ekonomicznej, politycznej i kulturalnej; *slijanije* – zlanie się kilku narodów w jeden, co miało na terenie całego ZSRR doprowadzić do powstania nowej wspólnoty – **narodu radzieckiego**.

Znawcy problemu dzielą mieszkańców Ukrainy pod względem językowym, według stopnia podatności na proces rusyfikacji, na cztery grupy:

1. „Nieprzystosowani” – grupa ludności, dla której głównym językiem był język ojczysty i która nie chciała uczyć się języka rosyjskiego.
2. „Przystosowani” – grupa ludności, która zachowała „swój” język i jednocześnie opanowała rosyjski.
3. „Przeorientowani” – Ukraińcy, mniejszości etniczne, które zachowały znajomość swoich odrębnych języków, jednak nie uznają ich za ojczyste. Opowiadają się za językiem rosyjskim jako ojczystym.

⁴ W. Jewtuch, *op. cit.*, s. 3.

4. „Zrusyfikowani” – osoby, które mimo określenia swojej narodowości, nie mówią i nie przyznają się do znajomości języków ojczystych i uważają się za Rosjan⁵.

W czasach ZSRR nawet teoretycznie nie zajęto się rozwiązaniem kwestii zabezpieczenia praw mniejszości do pielęgnowania własnych odrębności etnicznych, własnego języka *etc.* Na radzieckiej Ukrainie oprócz Ukraińców jedynie Rosjanie, Mołdawianie i Węgrzy posiadali prawo do pielęgnowania własnego języka. Inne mniejszości były tego prawa pozbawione (dotyczyło to m.in. tak licznych grup, jak Białorusini, Bułgarzy, Polacy czy Żydzi). Do wyboru mieli albo szkoły z językiem rosyjskim, albo ukraińskim⁶. Oczywiście proces rusyfikacji dotyczył również samych Ukraińców, wskutek czego ograniczeniu uległa nauka, a w konsekwencji znajomość języka ukraińskiego. Według spisu z 1989 r. tylko 87,7% Ukraińców zamieszkałych na terytorium Ukrainy uznało język ukraiński za ojczysty. Odsetek ten był jeszcze niższy na wschodzie i południowym wschodzie, gdzie procesy rusyfikacji zachodziły szybciej. Zupełnie wyjątkowym przykładem tej sytuacji jest Krym, gdzie aż 47% Ukraińców uznało język rosyjski za ojczysty. Sytuacja ta mogła ulec dalszemu pogorszeniu, ponieważ jeszcze w 1994 r. nie było na Krymie żadnej szkoły z językiem ukraińskim⁷. Wśród innych narodowości zamieszkujących Ukrainę:

1) język rosyjski jest uznawany za ojczysty przez: 98,4% Rosjan, 87,5% Karaimów, 90,6% Żydów, 78,8% Greków, 72,2% Finów, 70,2% Karelczyków, 67,2% Niemców, 65,5% Estończyków;

2) język etniczny jest zachowany i uważany za ojczysty przez takie mniejszości jak : Węgrzy (97,7%), Tatarzy Krymscy (92,6%), Gagauzi (79,5), Mołdawianie (78%), Azerowie (72,4%), Uzbegy (71,5%), Bułgarzy (69,5%) i Rumuni (62,3%);

3) przedstawiciele różnych etnicznych mniejszości uważają język ukraiński za swój ojczysty. Są to Polacy (66,6%), Słowacy (32,7), Czesi (30,7%). Łącznie nie więcej niż 12,8%⁸.

Dla zilustrowania tej kwestii przytoczyć można wyniki badań przeprowadzonych w większych miastach na Wschodniej Ukrainie⁹.

⁵ B. Krawczenko, *Problemy świadomości narodowej na Ukrainie*. „Więź” nr 11-12/1991, ss. 72-74.

⁶ M. Szulga, *Nacjonalni prawa w hromadianskomu suspilstwi: wid etnicznoho do politycznoho pryncypu konsolidacji*. „Analityczna dopowid” nr 6/1995 Kyjiw, s. 42.

⁷ S. Sebeda, *op. cit.*, ss. 22-23.

⁸ W. Jewtuch, *op. cit.*, s. 3.

⁹ Z. Nowicki, *Badania świadomości politycznej mieszkańców miast Wschodniej Ukrainy*. „Biuletyn Ukraiński” nr 5/1996, s. 29.

Na kolejne pytania, 1. „Jaki jest twój ojczysty język, jakim językiem najchętniej się posługujesz?” otrzymano następujące odpowiedzi:

– moim językiem ojczystym jest:	
rosyjski	64,3%
ukraiński	35,7%
rosyjski i ukraiński jednocześnie	–
– najchętniej posługuję się językiem:	
rosyjskim	59,2%
ukraińskim	10,2%
ukraińskim i rosyjskim jednocześnie	30,6%

2. „Jakiej narodowości jesteś wg paszportu (wpisu w dowodzie osobistym), z jaką narodowością identyfikujesz się?”

– wg paszportu jestem:	
Ukraińcem	60,8%
Rosjaninem	36,6%
członkiem innej narodowości	2,6%
– uważam się za:	
Ukraińca	42,9%
Rosjanina	28,9%
Ukraińca i Rosjanina jednocześnie	25,8%
członka innej narodowości	2,3%

Jak widać nie ma prostych relacji: język ojczysty – język stosowany – identyfikacja narodowa.

Po odzyskaniu niepodległości przez Ukrainę zabezpieczenie praw mniejszości etnicznych stało się dla młodego państwa jedną z istotniejszych kwestii do rozwiązania. Pierwszym aktem prawnym, w jakim zagwarantowano równość wszystkich mniejszości etnicznych była Deklaracja o Suwerenności Państwowej, która stała się podstawą do ochrony i rozwoju działalności mniejszości.

1 listopada 1991 r. przyjęto na Ukrainie Deklarację Praw Narodowych, która była rozwinięciem myśli zawartych w poprzednim dokumencie. Deklaracja ta odegrała ważną rolę 1 grudnia 1991 r. podczas referendum w sprawie niepodległości Ukrainy. Zdecydowana większość przedstawicieli różnych mniejszości opowiedziała się za niepodległością Ukrainy. Kolejny przyjęty w czerwcu 1992 r. dokument określił najpełniej prawa i obowiązki dotyczące mniejszości narodowych. Było to Prawo o Mniejszościach Narodowych. Przede wszystkim zdefiniowano w nim po raz pierwszy oficjalnie pojęcie mniejszość narodowa: „Mniejszości Narodowe to grupy obywateli Ukrainy, którzy nie są Ukraińcami przez narodowość, wykazują poczucie narodowej samoświadomości i jedności pomiędzy innymi” (art. 3)¹⁰. Jest to dosyć

¹⁰ W. Jewtuch, *op. cit.*, s. 6.

uproszczona definicja pozwalająca w zasadzie określać wszystkie grupy etniczne jako mniejszości narodowe. Jednak dzięki tej definicji Ukraina pokazała od początku budowy swojej państwowości, że kwestie mniejszości są dla niej bardzo ważne. Tym bardziej że również wspólnota międzynarodowa ma duże problemy z uściśleniem definicji mniejszości narodowej (takie próby m.in. dla celów ONZ trwają już od kilkudziesięciu lat).

W związku z uchwaleniem konstytucji Ukrainy i członkostwem Ukrainy w Radzie Europy, Państwowy Komitet Ukrainy ds. Narodowości i Migracji opracował nowy projekt Prawa o Mniejszościach Narodowych na Ukrainie. Mniejszości narodowe są w nim definiowane następująco: „Mniejszości narodowe są to grupy obywateli Ukrainy, nieukraińskiej narodowości, osiedlonych na terytorium Ukrainy i z liczbą ludności mniejszą niż naród ukraiński, ich członkowie wyrażają poczucie narodowej identyfikacji i jedności, i są gotowi utrzymać i rozwijać swą etniczną kulturę i własny sposób życia”¹¹.

Oprócz wymienionych wyżej dokumentów legislacyjnych dotyczących mniejszości warto wymienić także: Deklarację o współpracy pomiędzy Republiką Węgierską i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką w sprawie praw mniejszości narodowych (maj 1991); Prawo Ukrainy o uchodźcach (grudzień 1993); Prawo Ukrainy o udziale obywateli Ukrainy – należących do osób deportowanych z Krymu – w wyborach deputowanych do lokalnych rad w Autonomicznej Republice Krymu (kwiecień 1995), art. 10, 11, 12, 24 konstytucji Ukrainy (czerwiec 1996); Prawo Ukrainy o lokalnych samorządach (maj 1997).

Dzieło legislacyjne Ukrainy w sprawie mniejszości zasługuje na uznanie, jeśli wziąć pod uwagę krótki okres powstawania i to, że jest to novum dla tego państwa. Co najważniejsze, akty prawne dotyczące mniejszości narodowych są zgodne z międzynarodowymi standardami i stąd też czerpane są wzorce.

Zgodnie z Konstytucją i Deklaracją Praw Narodowych państwo gwarantuje równe prawa polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturowe wszystkim mniejszościom zamieszkującym Ukrainę. Konstytucja Ukrainy deklaruje: „Państwo ułatwia konsolidację i rozwój etnicznych, kulturowych, językowych i religijnych zwyczajów ludności autochtonicznej oraz mniejszościom narodowym Ukrainy” (art. 11)¹².

W celu ochrony mniejszości narodowych przed dyskryminacją zabroniona jest działalność podjudzająca do nienawiści rasowej, narodowej i religijnej, pośrednio lub bezpośrednio ograniczająca prawa obywateli w związku z ich przynależnością narodową i religijną (art. 66 Kodeksu karnego Ukrainy).

Prawa mniejszości narodowych są także gwarantowane przez traktaty międzynarodowe. Przykładem może być Traktat o przyjaźni, współpracy

¹¹ *Ibidem*, s. 6.

¹² *Ibidem*, s. 7.

i partnerstwie pomiędzy Ukrainą i Rosyjską Federacją (z 31 maja 1997, art. 12), Traktat o dobrosąsiedzkich stosunkach i współpracy pomiędzy Ukrainą oraz Rumunią (z 2 czerwca 1997, art. 13). Do tego dochodzą również specjalne umowy zawierane z innymi państwami pomiędzy odpowiednimi urzędami w sprawie współpracy w dziedzinie ochrony praw mniejszości narodowych. Takie umowy zostały zawarte m.in. z Republiką Federalną Niemiec, Republiką Mołdawii, Republiką Litwy. W 1997 r. przygotowywane były projekty umów o współpracy i zapewnieniu praw osobom należącym do mniejszości narodowych pomiędzy Ukrainą a Estonią, Łotwą, Gruzją, Uzbekistanem, Białorusią, Azerbejdżanem, a także projekty umów o współpracy w sferze wyżej wspomnianych problemów pomiędzy Ukrainą a Ministerstwem Federacji Rosyjskiej ds. Narodowości i Stosunków Federacji, Radą ds. Narodowości w regionie Tiumen (Rosja), Ministerstwem ds. Stosunków Społecznych Republiki Sacha (Jakucja, Rosja) i Ministerstwem Pracy Republiki Kazachstanu.

Wydaje się, że działania zmierzające do zabezpieczenia przez Ukrainę praw mniejszości narodowych, były związane z chęcią zachowania bezpieczeństwa (suwerenności), szczególnie tuż po uzyskaniu niepodległości. Ukraina nie chciała dawać pretekstu do ewentualnej interwencji sąsiadów w obronie mniejszości należących do ich etnosów. Miało to zapobiec ewentualnym procesom separatystycznym zmierzającym do odłączenia części terytorium, czy zgłoszenia jakichkolwiek innych roszczeń, gdzie mniejszość mogłaby być traktowana jako „karta przetargowa”.

Krym, Zakarpacie oraz wschodnia część kraju należą do obszarów najbardziej skomplikowanych pod względem etnicznym. Tam też po odzyskaniu niepodległości przez Ukrainę miały miejsce złożone zjawiska związane z odrodzeniem, czy też rodzeniem się świadomości etnicznej wśród ludności zamieszkującej te tereny.

Krym został przekazany Ukrainie w 1954 r., wcześniej należał do Rosyjskiej Federacji. Do 1945 r. funkcjonowała Krymska Republika Autonomiczna. Kwestia autonomii Krymu pojawiła się ponownie w latach 1989-1990 w związku z kampanią wokół wyborów do Rady Najwyższej ZSRR i Ukrainy. Od uzyskania niepodległości przez Ukrainę trwa spór między Kijowem a władzami Krymu o zakres władzy. Duży problem stanowią mieszkający tu Rosjanie, którzy od powstania niepodległej Ukrainy w znacznej części opowiadali się za oderwaniem Krymu od Ukrainy i stworzeniem niepodległego państwa. Idea separatyzmu Krymu i włączenia go pod rosyjską kuratelę znalazła podatny grunt wśród części polityków w Rosji. I tak w styczniu 1992 r. parlament Rosji przegłosował kasację konstytucyjnego aktu z 1954 r. o przekazaniu Krymu Ukrainie¹³. Wywołało to zaniepokojenie wśród ukraińskiej opinii społecznej,

¹³ I. Mingazutdinow, S. Tołstow, *Monitoring miżetnicznoji situaciji w Ukraini ta odcinka wplywu derżawnoji polityki*. „Analityczna dopowid” nr 2/1994, Kyjiw, s. 25.

tym bardziej iż miał miejsce konflikt wokół Floty Czarnomorskiej. Do tego doszła sprawa powrotu Tatarów Krymskich na swoje etniczne ziemie. Tatarzy Krymscy w odróżnieniu od Rosjan żądali jedynie autonomii w ramach państwa ukraińskiego. Zostało to wyraźnie sformułowane podczas II Zjazdu Tatarów Krymskich: „dla odmiany od dosyć znacznej części powojennych przesiedleńców przybyłych na Krym z Rosji, Tatarzy Krymscy, w żadnym razie nie będą domagać się przyłączenia Krymu do Rosji, albo podtrzymywania awanturniczych planów podzielenia swojej ojczyzny pomiędzy Ukrainę i Rosję”¹⁴. Ważnym wydarzeniem dla mniejszości tatarskiej było utworzenie w czerwcu 1991 r. Medżlisu – reprezentacji politycznej Tatarów Krymskich. Nie był on oficjalnie uznawany przez władze Krymu, natomiast zyskał uznanie na arenie międzynarodowej. Główna działalność Medżlisu skierowana jest na rozwiązywanie kulturalnych, społecznych i ekonomicznych problemów Tatarów Krymskich. Duże trudności stwarza adaptacja przybyłych Tatarów; szczególnie zapewnienie pracy i mieszkań, co przy niekorzystnej sytuacji ekonomicznej całego państwa jest bardzo trudne. Sytuacja polityczna wokół Krymu jest wciąż nader skomplikowana. Przykładem może być nie rozwiązana do końca kwestia obywatelstwa części Tatarów Krymskich, co uniemożliwiło im wzięcie udziału w ostatnich wyborach do parlamentu.

Krym jest jedyną częścią Ukrainy, gdzie Ukraińcy stanowią mniejszość – 25,7% ogółu mieszkańców. Do najbardziej licznych grup etnicznych na Krymie (zgodnie z badaniami w 1989 r.) należą Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Tatarzy Krymscy. Jednak trzeba dodać, iż populacje poszczególnych mniejszości zmieniły się w ciągu kilku ostatnich lat. Dotyczy to zwłaszcza Tatarów Krymskich, których liczba wzrastała stopniowo. Zgodnie ze spisem ludności z 1989 r. Rosjanie stanowili ok. 67% całej ludności półwyspu; Ukraińcy 25,6%, Tatarzy Krymscy 1,6% i inne mniejszości 5,6%. Trzeba mieć także na uwadze fakt, iż zmiany, które zaszły w ostatnim czasie powodują również przekształcenia we wzajemnych zależnościach np. Tatarzy Krymscy stanowią dziś prawie 10% populacji półwyspu; natomiast udział Rosjan obniżył się o jakieś 3-5%. Relacje procentowe pomiędzy poszczególnymi grupami narodowościowymi na Krymie nadal zmieniają się wraz z procesem migracji (Tatarów Krymskich, Rosjan, a w przyszłości Niemców), powodując również zmiany w samoidentyfikacji przede wszystkim Ukraińców. Jest to rezultatem odbudowywania ich poczucia przynależności narodowej i dotyczy to także reprezentantów mniejszości narodowych, którzy „powracają do własnych korzeni”¹⁵.

Drugim pod względem wieloetniczności obszarem Ukrainy jest Zakarpacie. Zakarpacie zostało przejęte przez ZSRR pod koniec II wojny światowej

¹⁴ W. Szczitka, *Tatary w Ukraini*. „Analityczna dopowid” nr 2/1994, Kyjiw, s. 63.

¹⁵ W. Jewtuch, *op. cit.*, ss. 6-7.

i włączone do Ukraińskiej SRR. Wcześniej (po I wojnie światowej) należało do Czechosłowacji, a po jej rozpadzie zostało przejęte przez Węgry. Większość stanowią Ukraińcy – 961 tys. (wg spisu z 1989), ponad 10% Węgrzy – 151 tys. Mieszkają tu również Rosjanie – 47 tys., Rumuni – 29 tys., a także Niemcy (ich liczba wzrasta wraz z powrotami z innych obszarów ZSRR), Cyganie, Słowacy i Żydzi. Pod koniec lat osiemdziesiątych pojawiły się na tym terenie tendencje autonomiczne. W 1990 r. Towarzystwo Rusinów Podkarpackich wysunęło propozycję ogłoszenia Zakarpacia suwerenną republiką w ramach ZSRR. Jesienią 1991 r. Rada Obwodowa Zakarpacia miała zamiar ogłosić autonomię obwodu w ramach Ukrainy. Jednak na skutek sprzeciwu polityków ukraińskich ze Lwowa i Kijowa wycofano się z tego projektu. W referendum z grudnia 1991 r. większość (96,6%) mieszkańców Zakarpacia opowiedziała się za niepodległością Ukrainy. Jednocześnie z tym referendum przeprowadzono własne, dotyczące statusu Zakarpacia; w jego wyniku aż 78% głosowało za zwiększeniem autonomii tego regionu¹⁶. Zaniepokojenie władz Ukrainy wywołały zwiększone inwestycje rosyjskie w tym rejonie. Jeden z projektów rosyjskich przedsiębiorców zakładał sprowadzenie ok. 100 tys. robotników z Rosji (wraz z rodzinami ok. 250 tys.), co spowodowałoby istotną zmianę w strukturze narodowościowej tego regionu. Również projekty autonomii, łącznie ze skrajną propozycją powołania własnego państwa (Karpacka Ukraina, Ruś Karpacka) stwarzały powody do obaw.

Na Zakarpaciu najprężniej działającą grupą narodowościową są Węgrzy, którzy ze względu na zwarty obszar zamieszkania i bliskość ojczyzny ideologicznej zachowali silną tożsamość narodową. Węgrzy uzyskali na Zakarpaciu szeroką autonomię kulturalną, większą niż w Słowacji i w Rumunii, ale nie terytorialną, o którą starało się powstałe w 1990 r. Towarzystwo Kultury Węgierskiej. „Zdaniem wielu obserwatorów ludność węgierska południowej części Zakarpacia przynajmniej w znacznej części dąży nie tyle do osiągnięcia autonomii terytorialnej, co do przyłączenia tych ziem do Węgier”¹⁷. Ta idea miała również zwolenników wśród niektórych polityków na Węgrzech (zwłaszcza niepokojące okazały się wypowiedzi niektórych polityków węgierskich o „odwiecznie węgierskim” Zakarpaciu).

Obok problemów związanych z mniejszością węgierską, zaistniała również na Zakarpaciu tzw. kwestia rusińska. Już w latach osiemdziesiątych na Słowacji i w Polsce (wcześniej w ośrodkach emigracji w Kanadzie i USA) powstał ruch zmierzający do wytworzenia odrębnej rusińskiej świadomości narodowej. Należy zaznaczyć, że dawniej terminem Rusini określano wszystkich Ukraińców. Ten ostatni termin rozpowszechnił się początkowo na Ukrainie Zachodniej wraz z wyodrębnianiem własnej świadomości narodowej,

¹⁶ T. Olszański (red.), *Zakarpacie pragnie autonomii*. „Biuletyn Ukraiński” nr 12/1994, s. 9.

¹⁷ *Ibidem*, s. 14.

„... np. w 1934 r. w Sokalu miejscowe dzieci ukraińskie w II klasie szkoły powszechnej podpisywały jeszcze swoje zeszyty do nauki ukraińskiego jako »ruskie«, a w następnym roku, w III klasie – już jako »ukraińskie«¹⁸. Na Ukrainie Rusini nie są traktowani jako odrębna mniejszość narodowa, a jedynie jako grupa etniczna wchodząca w skład narodu ukraińskiego (różnice mają dotyczyć tylko odrębnego dialektu i elementów kultury). Warto jednak zaznaczyć, że sami Rusini są dopiero na etapie formowania własnej świadomości, własnego języka, gramatyki, literatury *etc.* Trudno jest więc jednoznacznie stwierdzić, czy spełniają już oni wszelkie kryteria bycia odrębnym narodem. Przykładem tych trudności może być sytuacja Łemków w Polsce, część z nich chce być postrzegana jako osobna mniejszość (Stowaryszynia Łemkiw), a jednocześnie istnieje Zjednoczenie Łemków o orientacji ukraińskiej.

W styczniu 1990 r. powstało Towarzystwo Rusinów Karpaccich, które oprócz działalności społeczno-kulturalnej wyznaczyło sobie cele polityczne.

„Towarzystwo domagało się więc autonomii narodowej, a nie tylko gospodarczej, i to w ramach odnowionego Związku SRR, a nie Ukrainy. Taka autonomia miałyby, ich zdaniem, powstrzymać asymilację Rusinów przez Ukraińców. Działacze rusińscy manifestowali też swą admirację dla M. Gorbaczowa i byli hołubieni przez obwodową nomenklaturę. Spowodowało to gwałtowne reakcje ukraińskiego ruchu narodowego, który dostrzegał w ruchu rusińskim groźbę rozczłonkowania narodu i oderwania Zakarpacia od Ukrainy”¹⁹.

Działalność Towarzystwa uzyskała poparcie zarówno organizacji węgierskich na Zakarpaciu, jak i wzbudziło zainteresowanie tą sprawą niektórych polityków na Węgrzech²⁰.

Na II Światowym Kongresie Rusinów, który odbył się w maju 1993 r. w Polsce oskarżono Ukrainę o nieprzestrzeganie praw Rusinów zamieszkałych na Zakarpaciu oraz odmowę przyznania Rusinom statusu odrębnej narodowości²¹. W tym samym czasie działacze rusińscy w Bratysławie proklamowali powstanie Rusi Podkarpacciej jako samodzielnego państwa w ramach WNP i wybrali rząd, który zażądał od władz Ukrainy uznania odrębności Zakarpacia²².

Nie wiadomo na ile tendencje separatystyczne wśród Rusinów są silne obecnie i jaka jest faktyczna liczba mieszkańców Zakarpacia identyfikujących się z Rusinami jako odrębną narodowością. W samej Ukrainie można spotkać opinie raczej bagatelizujące ten problem. „Co do problemu »rusińskiego«

¹⁸ K. Kwaśniewski, *Rusini – aspiracje narodotwórcze*. „Sprawy Narodowościowe” T. III, z 1, 1994, s. 157.

¹⁹ T. Olszański, *op. cit.*, s. 15.

²⁰ *Ibidem*, s. 15.

²¹ M. Książek, *II Światowy Kongres Rusinów*. „Sprawy Narodowościowe” T. II, z 2, 1993, s. 235.

²² T. Olszański, *op. cit.*, s. 16.

w Zakarpaciu to nosi on w znacznym stopniu sztuczny charakter. Mamy wszelkie podstawy sądzić, że etnopolityczna sytuacja w tym regionie Ukrainy, gdzie od dawna pokojowo współlistnieli przedstawiciele różnych narodowości, pozostanie stabilna²³.

Jeśli chodzi o wschodnią część Ukrainy to znaczny odsetek mieszkańców stanowią Rosjanie (nie licząc rosyjskojęzycznych Ukraińców). Przy trudnej sytuacji gospodarczej kraju (w rejonie tym dominuje przemysł ciężki), zważywszy, że są to obszary przygraniczne, istnieje potencjalna możliwość zaistnienia w przyszłości tendencji separatystycznych zmierzających do odłączenia tych terenów.

Mimo skomplikowanej sytuacji etnicznej i politycznej zarówno na Krymie, jak i na Zakarpaciu nie doszło tam do wybuchu poważniejszych konfliktów o podłożu etnicznym. Chociaż nie można wykluczyć takiej sytuacji w przyszłości, to świadoma polityka państwa ukraińskiego w stosunku do mniejszości narodowych jak na razie ogranicza to ryzyko do minimum. Wydaje się, że największym obecnie problemem jest zła sytuacja gospodarcza, która ma również bezpośredni i pośredni wpływ na sytuację etniczną. Poprawa sytuacji gospodarczej wraz z odpowiednim ustawodawstwem gwarantującym rozwój odrębności kulturowej wszystkich mniejszości w znacznym stopniu zniwelowałyby separatystyczne dążenia niektórych grup.

Zgodnie z ustawami dotyczącymi praw mniejszości koszty działalności kulturalnej, edytorskiej, edukacyjnej mniejszości narodowych są pokrywane przez państwo ukraińskie. Jednak z powodu trudnej sytuacji ekonomicznej część umów i zarządzeń ogranicza się tylko do obietnic. Mimo to mniejszości mają taki sam dostęp do mediów jak pozostali obywatele Ukrainy. Od 1992 r. publikacją książek w językach etnicznych zajmuje się Specjalistyczne Biuro Edytorskie do spraw Literatury w Językach Mniejszości. Wydało ono ok. 330 tytułów w ok. 20 językach. Wydawanych jest również ponad 60 czasopism w językach mniejszości. Nadawane są programy radiowe i telewizyjne, w większości w języku rosyjskim, ale również w j. żydowskim, na Krymie i Zakarpaciu w j. niemieckim, w regionie żytomierskim w j. polskim (30 min. audycja radiowa pt. *Jedność* i 6 godz. rocznie programu w telewizji regionalnej), jak i w innych językach. Powstały liczne instytucje kulturalne: teatry, zespoły muzyczne, chóry. Dotyczy to w zasadzie wszystkich mniejszości. Rozwój przeżywa edukacja; w 1997 r. istniało 2940 szkół z wykładowym językiem rosyjskim, 2 z językiem mołdawskim, 2 z j. tatarskim, 64 z j. węgierskim, 8 z j. polskim, 104 z j. rumuńskim i 5 z j. żydowskim, a ponadto 2299 szkół mieszanych (głównie rosyjskojęzycznych). Należy tu jeszcze dodać kursy i kółka, w których uczy się języków mniejszości. Języki mniejszości są również wykładane na uczelniach wyższych. Ważnym elementem kształtującym toż-

²³ S. Sehedá, *op. cit.*, s. 26.

samość poszczególnych mniejszości jest życie religijne, które również przeżywa obecnie rozkwit. Mozaika wyznaniowa na Ukrainie tworzy nie tyle barwny, co skomplikowany obraz²⁴.

Ukraina ze skomplikowaną strukturą etniczną, problemami politycznymi i gospodarczymi jest potencjalnym terenem zwiększonego ryzyka wybuchu konfliktów o podłożu etnicznym. Jednak to, że w odróżnieniu od innych nowo powstałych państw, żaden większy konflikt nie zaistniał dotąd na Ukrainie zdaje się jej dobrze wróżyć na przyszłość, chociaż zawsze istnieje ryzyko, że któraś z mniejszości zostanie potraktowana jako przedmiot w sporze politycznym zarówno wewnętrznym, jak i międzynarodowym. Nie można też wykluczyć zbyt dużego upolitycznienia samych mniejszości, których celem stanie się już nie tylko walka o zachowanie własnej tożsamości, ale również chęć zmiany istniejącego porządku.

²⁴ W. Jewtuch, *op. cit.*, ss. 20-26.

**WYDAWNICTWO
INSTYTUTU ZACHODNIEGO**

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. (061) 852 76 91, 852 28 54

fax (061) 852 49 05

Nowa seria:

ZESZYTY INSTYTUTU ZACHODNIEGO

krótkie raporty z prowadzonych badań,
obliczone na potrzeby praktyki politycznej i gospodarczej kraju
ark. wyd. od 1,5 do 4; cena 8 zł

- Nr 1/1998 Danuta Berlińska, *Postawy młodzieży licealnej wobec niemieckiej przeszłości i „małej ojczyzny” na Śląsku Opolskim*, 24 ss.
- Nr 2/1998 Andrzej Brencz, Maria Wagińska-Marzec, *Zrzeszenia pionierów – nowe zjawisko społeczne na Ziemiach Zachodnich*, 35 ss.
- Nr 3/1998 Tomasz Budnikowski, *Turystyka przyjazdowa z Niemiec do Polski*, 28 ss.
- Nr 4/1998 Andrzej Graś, *Pozycja prawna Komitetu Regionów w systemie instytucjonalnym Unii Europejskiej de lege lata et de lege ferenda*, 28 ss.
- Nr 5/1998 Piotr Kalka, *Polityka badawczo-rozwojowa Wspólnot Europejskich – w perspektywie przystąpienia Polski do ugrupowania*, 36 ss.
- Nr 6/1998 Bogdan Koszel, *Rola i zaangażowanie polityczno-gospodarcze Niemiec w państwach tzw. Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry) w latach 1990-1997*, 34 ss.
- Nr 7/1998 Piotr Kraszewski, Maria Rutowska, *Funkcjonowanie poniemieckiego zabytku w świadomości mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych (na przykładzie wsi Broniszów w woj. zielonogórskim)*, 25 ss.
- Nr 8/1998 Krzysztof Malinowski, *Politycy niemieccy wobec rozszerzenia NATO na Wschód*, 28 ss.
- Nr 9/1998 Zbigniew Mazur, Krzysztof Wawruch, *Nauczyciele wobec przeszłości Ziemi Zachodnich i Północnych*, 80 ss.
- Nr 10/1998 Ilona Romiszewska, *Banki niemieckie w Polsce oraz ich rola w rozwoju współpracy gospodarczej pomiędzy Polską a RFN w latach dziewięćdziesiątych*, 26 ss.
- Nr 11/1998 Andrzej Sakson, *Rola mniejszości niemieckiej w stosunkach polsko-niemieckich na przykładzie Warmii i Mazur*, 21 ss.
- Nr 12/1998 Maria Tomczak, *Młodzież z województwa zielonogórskiego wobec niemieckiej przeszłości swojego regionu*, 22 ss.